

Received-Makale Geliş Tarihi 22.08.2024
Published-Yayınlanma Tarihi 31.10.2024
Volume-Cilt (Issue-Sayı), ss/pp 11(112), 2128-2137

Research Article /Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.14045189

Ahmet Uçmaz
<https://orcid.org/0009-0004-2455-3694>
MEB, Diyarbakır / Türkiye

Hasan Akçay
<https://orcid.org/0009-0007-0118-8016>
MEB, Diyarbakır / Türkiye

Selma Demiroğlu
<https://orcid.org/0009-0004-5373-6342>
MEB, Diyarbakır / Türkiye

Gülistan Çetin
<https://orcid.org/0009-0008-9859-4340>
MEB, Diyarbakır / Türkiye

Fırat Danış
<https://orcid.org/0009-0008-6275-1439>
MEB, Diyarbakır / Türkiye

Erdal Tekin
<https://orcid.org/0009-0002-3405-6881>
MEB, Diyarbakır / Türkiye

Erzincanlı Faik Osman'ın Şiirlerinde I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele

World War I and National Fight in Erzincani Faik Osman's Poems

ÖZET

Edebiyat, tarih biliminin yardımcı disiplinlerinden biri olarak geçmişin aydınlatılmasında ve yorumlanmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Tarihi olayların aktarımında kullanılan destan, roman ve şiir gibi edebi türler, sadece olayların kronolojik anlatımını sunmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin sosyo-kültürel dinamiklerini de yansıtmaktadır. Yazarların öznel perspektifleri ve duygusal yorumları, bu eserlerin tarihsel gerçeklikten belirli ölçüde sapmasına neden olabileceği de, tarihçiler için zengin ve çok boyutlu bir veri kaynağı teşkil etmektedir. Şiir ve roman gibi edebi türlerin içerdiği temalar ve motifler, ilgili dönemin zeitgeist'ini (dönem ruhunu) ve toplumun kolektif psikolojisini anlamamıza imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, edebi eserler tarih araştırmalarında birincil kaynak niteliği taşımakta ve geçmişe dair daha derinlikli ve nüanslı bir kavrayış sunmaktadır. Türk edebiyatı ve tarihinin kesişim noktasında yer alan önemli şahsiyetlerden biri de Erzincanlı Faik Osman'dır. Faik Osman, şiirlerinde I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi gibi Türk tarihinin dönüm noktalarını teşkil eden olaylara geniş yer vermiştir. Bu çalışmada, Faik Osman'ın şiirlerinde tezahür eden tarihi olayların tahlili ve yorumlanması hedeflenmektedir.

Faik Osman'ın edebi üretimini, sadece bireysel bir sanatsal ifade olarak değil, aynı zamanda dönemin toplumsal ve siyasi atmosferinin bir yansıması olarak da değerlendirilmelidir. Şairin I. Dünya Savaşı'na dair şiirlerinde, savaşın yıkıcı etkilerinin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki toplumsal ve siyasi çalkantılar da gözlemlenebilmektedir. Örneğin, "Çanakkale Destanı" adlı şiirinde Faik Osman, sadece savaşın askeri boyutunu değil, aynı zamanda Türk milletinin varoluşsal mücadelesini de etkileyici bir dille aktarmaktadır. Milli Mücadele Dönemi'ne ilişkin şiirlerinde ise Faik Osman, ulusal bilincin uyanışını ve bağımsızlık arzusunun vurgulayarak, dönemin ruhunu yansıtmaktadır. "İstiklal Marşı'na Nazire" adlı şiiri, sadece edebi bir eser olarak değil, aynı zamanda Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin sembolik bir ifadesi olarak da okunabilir. Bu bağlamda, Faik Osman'ın şiirlerinin tarihsel bir lens aracılığıyla incelenmesi, sadece edebi bir analiz değil, aynı zamanda interdisipliner bir yaklaşımı da gerektirir. Şairin kullandığı imgeler, metaforlar ve dilsel tercihler, dönemin sosyo-politik dinamiklerini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Örneğin, şiirlerinde sıkça kullanılan vatan, millet ve bayrak gibi semboller, dönemin milliyetçilik anlayışını ve ulusal kimlik inşaa sürecini yansıtmaktadır. Erzincanlı Faik Osman'ın şiirlerinin tarihsel bağlamda incelenmesi, edebiyat ve tarih disiplinlerinin verimli bir şekilde kesiştiği bir alan sunmaktadır. Bu çalışma, sadece bir şairin eserlerinin analizi değil, aynı zamanda Türk tarihinin kritik bir döneminin edebi bir perspektiften yeniden değerlendirilmesi olarak da görülebilir. Bu tür interdisipliner yaklaşımlar, tarihsel olayların daha bütüncül ve çok boyutlu bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmakta ve geleneksel tarih yazımını zenginleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Edebiyat, Faik Osman, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele

ABSTRACT

Literature, as one of the auxiliary disciplines of historical science, plays a critical role in illuminating and interpreting the past. Literary genres such as epics, novels and poetry, which are used to narrate historical events, not only provide a chronological account of events, but also reflect the socio-cultural dynamics of the period. Although the subjective perspectives and emotional interpretations of the authors may cause these works to deviate from historical reality to a certain extent, they constitute a rich and multidimensional source of data for historians. The themes and motifs contained in literary genres such as poetry and novels allow us to understand the zeitgeist of the relevant period and the collective psychology of society. In this context, literary works are primary sources for historical research and offer a deeper and more nuanced understanding of the past. One of the important figures at the intersection of Turkish literature and history is Faik Osman from Erzincan. In his poems, Faik Osman gave wide coverage to the events that constitute the turning points of Turkish history such as World War I and the National Struggle Period. This study aims to analyse and interpret the historical events manifested in Faik Osman's poems.

Faik Osman's literary production should be considered not only as an individual artistic expression, but also as a reflection of the social and political atmosphere of the period. In his poems about World War I, one can observe the devastating effects of the war as well as the social and political turmoil of the late Ottoman Empire. For example, in his poem 'Çanakkale Epic', Faik Osman conveys not only the military dimension of the war but also the existential struggle of the Turkish nation in an impressive language. In his poems about the National Struggle Period, Faik Osman reflects the spirit of the period by emphasising the awakening of national consciousness and the desire for independence. His poem 'Nazire to the National Anthem' can be read not only as a literary work but also as a symbolic expression of the Turkish nation's struggle for independence. In this context, the study of Faik Osman's poems through a historical lens requires not only a literary analysis but also an interdisciplinary approach.

The images, metaphors and linguistic preferences used by the poet provide important clues to understand the socio-political dynamics of the period. For example, symbols such as homeland, nation and flag, which are frequently used in his poems, reflect the understanding of nationalism and the process of national identity construction. Analysing Erzincanlı Faik Osman's poems in a historical context offers an area where the disciplines of

literature and history intersect fruitfully. This study can be seen not only as an analysis of the works of a poet, but also as a re-evaluation of a critical period in Turkish history from a literary perspective. Such interdisciplinary approaches contribute to a more holistic and multidimensional understanding of historical events and enrich traditional historiography.

Keywords: History, Literature, Faik Osman, World War I, National Struggle

1. GİRİŞ

Tarih ve Edebiyat iki farklı sosyal bilim dalı olarak yer almaktadırlar. Zaman içerisinde bilimin hızla ilerlemesi, bilim dallarının birbirinden ayrılmasına neden olsa da birçok konuda hâlâ birbirinden yardım almaktadırlar. Bu bakımdan tarih bilimi de diğer bilim dalları ile işbirliği kurabilmektedir. Mesela şairlerin yaşadıkları veya tanık oldukları olayları dile getirdikleri hatıra ve manzum destanlar da tarihçiler için kaynak olabilmektedir. Ancak şairler olaylara her ne kadar duygusal bir bakış açısı ile yaklaşırsalar da olayların merkezinde yer almaları ve olayların ayrıntılarını vermeleri bakımından büyük önem arz ederler. Bu bakımdan edebiyatımızda büyük bir zenginlik ortaya çıkmıştır (Sarıççek & Acar, 2017).

Bu çalışmamızda bizler öncelikle edebiyat ve tarihin birlikteliği yanında Faik Osman ve tarihî şiirler ile ilgili bilgiler verdikten sonra I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi ile ilgili bazı bilgileri aktarıp Faik Osman'ın şiirlerinde geçen bazı detayların tarihî gerçeklikle bir bağının olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

1.1. Edebiyat ve Tarih Ortaklığı

Edebiyat ve Tarih zaman içerisinde birbirinden bağımsız iki bilim dalı olarak karşımıza çıksa da her zaman birbirleriyle bir bağ içerisinde de olmuştur. Çünkü salt toplumsal olaylardan uzak bir edebiyatın kendini sürekli bir var oluş içerisinde bulması imkânsızdır. İşte bu noktada Annales Ekolü ile beraber tarihin diğer sosyal bilimlerle işbirliği yapısı onları bir araya getirmesi gerekir (Burke, 2002).

Tarih bilimi, geçmişteki önemli olayları araştırırken olayların gerçekleştiği dönem başta olmak üzere o dönemde veya o döneme yakın zamanlarda yazılmış edebî eserleri de kaynak olarak kullanır. Böylece söz konusu dönem veya olay ile ilgili olarak o zamanki insanların neler yaşayıp hissettikleri, dönemin atmosferinden, olayların gelişiminden nasıl etkilendikleri edebî eserler sayesinde öğrenilebilir (Artan, 2012). Yani edebiyat geçmişle kurulan bir köprü görevi görmektedir (Akbulut & Kaya, 2010). İşte edebî ürünlerin, o devrin insanının değerler sistemine bakışını ve gelecek tasavvurlarını içerdiği için edebiyatın tarih için ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz (Öztaş, 2018). Özellikle tarihimizde I Dünya Savaşı ve Millî Mücadele gibi önemli olayların var olması edebiyat için olduğu kadar tarih için de ortaya malzemeler çıkarmıştır. Mesela Mürşit Balabanlılar tarafından yayına hazırlanan “*Türk Romanında Kurtuluş Savaşı*” adlı eser önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır (Balabanlılar, 2003).

1.2. Tarihî Şiirler ve Faik Osman

1.2.1. Tarihî Şiirler

Halk arasında en yaygın şekillerden biri olup halk şairleri tarafından bir hatıranın yaşatılması için destani mahiyette olmamak üzere meydana getirilip ağızdan ağza yayılan şiirlerdir. Bunların örneklerine Asya’da Türk, Moğol ve Araplar arasında, Avrupa’da ise Germenlerde rastlanmaktadır (Kütükoğlu, 2014). Bunun yanında milleti ilgilendiren ve bir hafızanın canlı tutulması için yazılmışlardır. Reşidüddin’in Moğol tarihinde Cengiz’den önce ve onun zamanında komşu ülkelere gönderilen elçilere hükümdarların sözlerinin manzum olarak ezberletildiği de bilinmektedir (Özçelik, 2001). Yine bunun yanında “Tarihin Babası olarak bilinen Herodot tarafından kaleme alınan Herodot Tarihi de şairane bir üslupla yazılmıştır. (Herodot, 1991). Buradan da anlıyoruz ki aslında tarih edebiyatla doğmuştur. I. Dünya Savaşı da getirmiş olduğu büyük acıları, duyguları ve olayları çeşitli sembollerle şiir türünde göstererek hayat bulmuştur. Bu dönemin önemli şairleri savaşın yansımalarını gerek asker olarak katıldıkları gerekse de sivil hayattaki yaşadıklarını şiirlerinde işlemişlerdir (Eryılmaz, 2015).

1.2.2. Faik Osman

Daha sonra “*Okumuş*” soyadını alan Erzincanlı Fâik Osman (Sarıççek & Acar, 2017), Şıhlılı Hacı Hoca (Faik Osman), Erzincan’a bağlı Şıhlı köyünde (Uluköy) 1855 yılında doğdu. İlk eğitimini köy hocası olan babasından aldı. Küçük yaşında hâfız oldu. İlim tahsili almak üzere İstanbul’a gitti. İstanbul’da önemli hocalardan dersler aldı. İcazetini aldıktan sonra köyüne döndü. Terzi Baba’nın halifeleriyle görüştü. 1937 yılında vefat eden Fâik Osman’ın kabri Çermik mezarlığındadır (Aslan, 2018).

Fâik Osman, Erzincan’ın büyük evliyalarından biri kabul edilen Terzi Baba’yı (1194/1789-1264/1848) birçok defa rüyasında görerek ondan çok etkilenmiş ve tasavvufa yönelmiş ve bu alanda manzum ve mensur eserler kaleme almıştır. Terzi Baba’nın manevi halifelerinden biri olan Çermeli Hoca ile büyük

dostluk kurmuştur. Erzincan halkı arasında Fâik Osman'ın da Terzi Baba'nın manevî halifelerinden olduğuna inanılmaktadır (Sarıçiçek & Acar, 2017).

1.3. Dünya Savaşı ve Faik Osman'ın Duyularına Etkileri

1.3.1. Dünya Savaşı

I. Dünya savaşı Bosna'da Avusturya Velihtı'nın öldürülmesinden Sırbistan'ın sorumlu tutulduğu ve savaşın patlak vermesine neden olan bir olaydır (Efe, 2019; Komisyon, 2013; Özçelik, 2009). Osmanlı Devletiordu ve maliyedeki eksiklikler göz önüne alınarak İngiltere ile Almanya arasında meydana gelen savaşta tarafsız kalınması gerektiğine karar verip 7 Ağustos 1914 tarihinden itibaren gazete ve dergilerde harp haberleri ile ilgili olmak üzere sansür uygulanacağını ilân etti (Komisyon, 2013). Diğer taraftan da Alman kumandaların Osmanlı ordusunda etkin görev alacakları haberleri de yayılıyordu (Biçici, 2014). Osmanlı Devleti tarafsızlık ilân etmekle birlikte seferberliğe başlamak, boğazları mayınlamak gibi savaşa giriş yönünde önemli adımlar atmaktaydı (Karabulut, 2014). Osmanlı idarecileri siyasî yönden yalnızlığa itilmenin ne kadar büyük bir tehlike arz ettiğinin farkındaydılar (Efe,2019). Sonra Goben ile Breslou gemileri satın alınarakAlmanya ve Avusturya'dan satın alınan silahlar İstanbul'a getirildi (Komisyon, 2013). Aslında tüm bunlar Osmanlı-Alman ittifak müzakerelerinin büyük bir gizlilikle gerçekleştirilmesinin bir sonucu idi (Efe, 2019). Satın alınan bu gemilerin de Rus gemilerine müdahalesi sonucu Osmanlı Devleti savaşa girmiş oldu (Komisyon, 2013).

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda taarruz amacıyla Kafkas ve Kanal Cepheleri'nde, savunma amacıyla Çanakkale, Irak, Hicaz-Yemen Cepheleri'nde, müttefiklerine yardım etmek amacıyla da Makedonya, Galiçya ve Romanya cephelerinde savaşmıştır (Tüzün, 2019).

1.3.2. Savaş Yıllarında Erzincan

Faik Osman'ın daha önce Erzincanlı olduğundan bahsetmiştik. Savaşın tüm hızı ile devam ettiği yıllarda Faik Osman'ın duyularına şekil veren Erzincan'dan yani yaşadığı yerden bahsetmek gerekir. 1916 yılında Ruslar tarafından ele geçirilen Erzincan, Rusya'da Ekim 1917'de Bolşevik İhtilali ile yönetime Bolşevikler geçince Brest-Litovsk Antlaşması (15 Aralık 1917) ile savaştan çekilinceye kadar Rusların elinde kalmıştır. 18 Aralık 1917'de Erzincan'da yapılan mütareke ile de Rusların Osmanlı topraklarından çekilmesine karar verilmiştir. Ancak Rusların bölgede bir Ermeni Devleti kurmak istemesi sorunlara neden olduğundan Enver Paşa'nın harekâtı ile Erzincan 15 Şubat 1918'de tekrardan Osmanlı'nın eline geçer (Sarıçiçek & Acar, 2017).

1.3.3. Faik Osman'ın Şiirlerinde I. Dünya Savaşı

Faik Osman'ın I. Dünya Savaşı'nı konu alan iki önemli şiiri vardır. Bunlardan biri "Harb-i Umumi" diğeri ise "Cihan Harbi" adlı şiirlerdir. Bu şiirlerde Faik Osman genel olarak savaşın yıkımı, çevresinde ve dünyada yarattığı etkileri dokunaklı bir şekilde ifade etmiştir. Bu şiirler savaşın yarattığı etkileri ve dönemin çerçevesini anlamamız açısından önemli ipuçları vermektedir.

İlk olarak Faik Osman'ın "Harb-i Umumi" adlı şiirini değerlendirmeye çalışacağız.

"Ağalar bir şeye ta'accübitdim

Bu harb-i umumi nerde kaldı

İntizar ederek kocaldım kaldım

Bu sulh-ı umumi nerde kaldı" diyerek yaşanan savaş sebebiyle hayretler içerisinde kaldığını ve barış beklemekten başka bir çare olmadığını ifade etmektedir.

"Bu harb-i ummümkocaldı bizi

Yıkdıgönlümüzi kör itdigözi

Ne siz bizi bildiz ne bizler sizi..." diyerek insanların duygularının köreldiğini ve birbirinden kopuşunu anlatmaktadır.

"...Ağlarken fakîrler bu şâdlar nedir

Bu kadar masârifîrâdlar nedir..." diyerek savaşın yarattığı ekonomik sorunlar neticesinde halkın fakirleştiğine değinmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin nüfusunun %80'inden fazlası kırsal alanda yaşamaktaydı (Hacı Hüseyin, 2020). Aslında savaş öncesinde de ülkede üretim pek de iyi bir durumda

değildi. Ancak seferberliğin ilânıyla birlikte iş gücünün silâh altına alınması üretimi tümenden düşüren temel etken olmuştur (Aydoğan, 2018).

Savaş süresince sadece halkın değil ordunun ihtiyaçlarının da karşılanması noktasında büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Normal şartlarda ihtiyacı tam olarak karşılamasa da devletçe belli süre zarfında her köyden ikişer hayvan alınması plânlanmıştır. Ekonomik zorluklar o kadar büyük etkiye neden olmuş ki halkın elindeki gıdayı orduya satmak istemediği de olmuştur (Gümüştalan, 2015). Aslında masrafların artacağı ve ciddi bir fakirleşme ile gıda sorunu yaşanacağını Osmanlı da biliyordu. Bu yüzden devlet, tasarrufu öğütleyen yemek kitaplarıyla birlikte, savaş ve mütareke döneminde yayımlanan kadın dergileri vasıtasıyla, içinde bulunan zor şartlarla mutfakta nasıl mücadele edileceği ile ilgili makale ve yazı dizilerinin yayımlandığı bile görülmüştür (Hacı-Hüseyin, 2020). Dolayısıyla bu savaşın Osmanlı Devleti açısından topyekûn bir savaş olması sebebiyle malî, psikolojik, teknolojik, taktik ve politik boyutları ortaya çıkması da normaldir (Şimşeker, 2014).

Yine şair bir başka dizinin bir bölümünde “*Her taraftan bin bir belâ gelmede*” diyerek düşmanın farklı devletlerden oluştuğunu ve her taraftan saldırılar geldiğini ifade etmektedir.

“*Havâdis sorulur gelüp geçenden*

Zehrini panzehir idüp içenden

Hayır, haber var mı konup göçenden...” dizeleriyle savaşın getirdiği yıkım sebebiyle insanların bulunduğu yerlerden göç ettiğini ifade etmektedir. Rus orduları 1 Kasım 1914’te Türk sınırlarına doğru hareket ederken Ermeni liderler de bu durumu bölge de bir Ermeni Devleti’nin kurulması için fırsat olarak görüyorlardı. Bu bakımdan önlerindeki tek engel de bölgedeki Müslümanlar idi. Bölge nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Müslümanların oluşturması Ermeniler için bu nüfusun buradan çıkarılmasını gerektiriyordu. Bu bağlamda fırsatı yakalayan Ermeni güçleri bölgedeki birçok yerleşim yerine saldırarak bölge halkının göçetmesinenedenolmuştur (Öğün, 2004).

“...*Kışa kaldı rençberlerin harmânı*

Eşkiyâlar vurdicihân kervânı...” dizeleriyle şair yine tarımsal faaliyetlerin durduğuna ve yukarıda da bahsettiğimiz gibi gıda sıkıntısına atıfta bulunmaktadır. Diğer satırda ise devletin savaşta olması otoritenin de azalmasına ve böylelikle eşkıyalık faaliyetlerinin arttığına dikkat çekmektedir.

Osmanlı Devleti’nde eşkıyalık faaliyetleri celaliler ile etkin bir şekilde hissedilmiş ve özellikle de devletin yıkılış döneminde otoritenin azalması sonucunda eşkıyalık faaliyetleri artmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında ise devletin birçok cephede mücadele etmesinden dolayı içeride yeterince nizami kuvvet bulduramaması eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunlaşmasına neden oldu. Bu durum yağmacı aşiretler ve çeteler tarafından yoğun bir biçimde istismar edildi (Bozan, 2021). Mesela Miran ve Milli Aşiretlerine bağlı kişiler eşkıyalık faaliyetlerine katılmışlardır (Bozan, 2017; Uçmaz, 2019). Yine bunların yanında bir takım mültecilerin keyfi hareketler ile yiyecek ve iskân ihtiyacı sebebiyle bölgede eşkıyalık yaptığı bilinmektedir (Öğün, 2004).

Şair “*YâRabbî ne kadar günâhkâr kuluz...*”, “*Düşünelim kardaş Hakk’ı bilelim...*”, “*Bu millet-i İslâm nerde kalacak...*”, “*Göstermesin Allah kim bundan beter...*” diyerek sürekli dini duygularını dile getirmektedir. Zaten şairin daha önce hayatından bahsederken dini yönüne değinmiştik. Bu yüzden şair birçok dizede Allah’tan yardım dilemektedir.

“*Cihânîñ halkını bir dehşet aldı*

Her millet bir dürlü belâsın buldı...” dizeleriyle şair savaşın sadece kendi toplumunu değil bu savaşta yer alan her milletin büyük bir vahşete düştüğünü belirtmektedir. Mesela Rusya’da insanların içecek su bulmada zorlandığı ve yiyeceklerin ise yenmeyecek derecede olduğu bilinmektedir (Sönmez, 2014).

Faik Osman’ın I. Dünya Savaşı’nı konu alan bir diğer şiiri ise “*Cihan Harbî*” adlı şiirdir. Şair buradaki dizelerinde de benzer duygulara yer vermiştir. Ancak bu şiirin öncekine göre dini duyguların işlenmesi bakımından daha yoğun olduğunu görmekteyiz. Mesela “*İmtihân meydânı kuruldu kardaş*”, “*Bu dünyâ ahiret iki kardaşdır*”, “*YâRabbî sen kurtar bu ne telâşdır*”, “*YâRabbî sen kurtar bu nasıl işdir*” gibi daha belirtmediğimiz birçok dizede dini duyguların ön plâna çıkışını ve şairin Allah’a yakarışını görmekteyiz.

“*Karada deryâda iyi bak ey cân*

Karışmamış var mı anâsırinsân

Avrupa Asya Afrika her yan

Sanma dünyâ Tokad Zile Marcaş'dır" dizeleriyle savaşın hem karada hem de denizde bunun yanında Asya, Avrupa ve Afrika'da gerçekleştiğini ifade ediyor. Buradan Faik Osman'ın Osmanlı Devleti'nin karada ve denizde nasıl bir savaş verdiğini, ordu ve donanma ile ilgili bilgilerin yanında hangi cephelerde savaş verdiğinden, devletin sınırlarının Asya'dan Afrika ve Avrupa'ya kadar uzandığından da haberdar olduğunu görmekteyiz.

Osmanlı Devleti için bu savaşta donanma önemli bir yer edinmekteydi. Bu sebeple devlet donanma gücünü arttırmak için savaş öncesinde İngiltere'ye bazı gemilerin siparişlerini vermişti. Ancak İngiltere'nin bu gemileri devlete teslim etmemesi Osmanlı'nın öfkelenip Almanya yanında savaşa girmesinde etkili olmuştur (Uzun, 2020). Zaten daha önce bahsettiğimiz gibi savaşın Osmanlı açısından başlamasına neden olan olaylardan biri de Goben ile Breslau gemileri vakasıydı. Bunun yanında Faik Osman'ın muhtemelen Çanakkale'de Osmanlı donanmasının İtilaf Devletlerine karşı vermiş olduğu mücadeleden de haberi vardır ki şiirinde "...*deryada bak ey can*" diye ifade etmektedir. Çünkü bu savaş Osmanlı için bir noktası olup İtilaf Devletleri, 18 Mart 1915'te tam donanımlı bir taarruz harekâtına girişmişler ve kendilerine "*Yenilmez Armada*" adını verdikleri donanma ile ağır bir mağlubiyet almışlardır (Şentürk, 2016). Bu da savaşın boyutunu görmemiz açısından önemli bir detaydır.

"Yine tayyâreler uçar havâda

Baykuş râhat itmez öter yuvada

Yirdeinsân ağlar melek semâda..."

Şair bu dizelerde ise Osmanlı tarihi açısından çok da bilinmeyen bir mevzu olan uçaklara değinmektedir. Dönemin şartları gereği sınırlı da olsa Osmanlı'da da bir hava kuvvetinin olduğunu görmekteyiz. Aslında şair aşağıda vermiş olduğumuz dizelerde büyük ihtimalle düşman uçaklarına göndermede bulunmaktadır.

Türk ordusunda havacılık çalışmaları 1909'da başlanmış ve tayyare ile ilk uçuş, İstanbul'da Fransız Pilot Baron de Catters tarafından 1-5 Aralık 1909'da gerçekleştirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlarken Osmanlı Yeşilköy Tayyare Mektebi envanterinde sadece 3 adet Bleriot XI-2 olmak üzere 4-5 tayyaresi mevcuttur. Pilot, teçhizat, teknik donanımı, taktik hava birlikleri açısından görev kalifiye eleman sıkıntısı ise çoktur. Osmanlı havacılığı, bu dönemde mali sıkıntı içerisinde, sevk ve idarede başarısız durumdadır (Tatar, 2018).

Yine bir başka dizede şair "...*Yetmiş iki rengen boyandık Allah...*" diyerek daha önce de ifade ettiğimiz gibi tüm insanların acısının ortak olduğunu ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu savaşta Kafkas Cephesi'nde Ruslarla Çanakkale Cephesi'nde ise tüm İtilaf Devletleri ile mücadele etmiştir. Bunların dışındaki diğer tüm cephelerde ise İngilizler ile mücadele etmiştir. Zaten şair "*İngiliz askeri etrafımdı*" diyerek asıl büyük düşmanın İngilizler olduğunu ifade etmiştir.

Şair "*Atıldı tüfekler kılıç oynadı...*" cephanenin bittiğini ve insanların göğüs göğse çarpışır hale gelerek savaşın ne derecede sertlikle geçtiğini ifade etmektedir. Yine bunun yanında "*Asker Bağdad'a mı Şam'a giderler, bilen yok ne vakit sulh iderler...*" dizeleriyle şairin bu ifadelerle hem savaşın çetinliğini hem de Irak ve Suriye cepheleri hakkında bilgisinin olduğunu anlamaktayız.

Ayrıca bir başka dizede "...*Başımıza geçen sultanımıza, Sahra-yı Kevneynde bu bir ferraştır*" diyerek de hem halifelik makamına hem de Hicaz Cephesi'ne yani Sahra-yı Kevneyn olarak ifade edilen Arabistan'a (Mekke ile Medine arasında bir yer) atıfta bulunmuştur. Burada o dönem Bektaşilikte kullanılan kavramlar kullanılarak dönemin Osmanlı padişahı yani halife (V. Mehmed Reşat) övülerek iki dünyada bir kurtarıcı olarak da düşünülmektedir. Yani halifeliğin birleştirici gücü veya cihad kavramı üzerinde durulmuştur.

1.4. Millî Mücadele ve Faik Osman'ın Duygularına Etkileri

1.4.1. Millî Mücadele

Millî Mücadele'nin başlamasındaki en önemli dönüm noktası şüphesiz Mondros Ateşkes Antlaşması'nın (30 Ekim 1918) imzalanması ile yurdun savunmasız olarak işgale açık bir hale gelmesidir. Bu anlaşma o dönemlerde kavranamayan ancak çok sonraları kavranan Türk sorununun emperyalist tasarımlara göre çözüme kavuşması yönünde bir anlaşma idi (Sonyel, 1995). Bu anlaşma aynı zamanda işgâl güçleri İstanbul'a ayak basmış ve bu durum da Osmanlı Devleti'nin fiilen yok olmasına zemin hazırlamıştı. Çünkü mütareke sonrası ne Ahmed İzzet Paşa Hükümeti ne de Tevfik Paşa Hükümeti yaşanan işgâl hareketlerine karşı gereken diplomatik duruşu gösterememişlerdi (Yavuz, 2016). Adeta her şeyi kabullenmiş bir tavırları

vardı (Çomak, 2019). Bu yaşananlar karşısında halk her geçen gün hükümete karşı güvenini kaybediyordu (Dönmez, 2012). Padişah Vahdettin ise yapılacak barış görüşmelerini bekliyor ve İngiliz yanlısı bir tavır takınıyordu. Çünkü olası bir barış antlaşmasında en etkili karar mekanizmasının İngilizler olduğunu biliyordu (Yavuz, 2016).

İşgaller, savaştan bıkmış ve bitkin haldeki halkı yeni bir savaşa sürüklemek için yeterli değildi. Çünkü halk işgallerin geçici olduğunu düşünüyordu. Oysa Yunanlar ve Ermeniler için böyle bir durum söz konusu değildi (Dönmez, 2012). Artık Mondros ile önceden tasarlanan, Türkler Rumlara bölgede zulüm yapıyor, propagandalarına da son verme zamanı gelmişti (Çomak, 2019). İşte İzmir'in işgaline giden sürece kadar halk pek bir tepki göstermezken buranın işgali haberleri üzerine halk toplanarak mitingler yapmaya başladı (Çomak, 2019 & Dönmez, 2012) ve bazı memur ve subaylar eli silah tutan herkesi mücadeleye davet etti. Yaşanan işgaller karşısında halk savunma için çareler aramaya başladı. Bu doğrultuda da düşman karşısında küçük cepheler oluşturdular. Bu teşkilâtlara da Kava-yı Milliye adını verdiler. Böylece halk silahlı direnişi başlatmış oldu. Bu direnişin yanında halkı örgütlemek ve mücadele etmek için de yurdun çeşitli bölgelerinde Redd-i İlhak ve Müdafâ-yı Hukuk Cemiyetleri kuruldu (Dönmez, 2012).

Bu sıralarda M. Kemal da Suriye'de Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak görev yapmaktaydı. Mondros'tan kendisi İstanbul'a çağrıldı ve gördüğü manzara karşısında vatan ve milletin kurtuluş çarelerini aramaya başladı. Doğu Karadeniz'de yaşanan karışıklıklar sebebiyle kendisi geniş yetkilerle Türkiye'deki mülkî ve askerî kuvvetlerin neredeyse üçte ikisini kontrol edecek şekilde 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirildi. M. Kemal Samsun'a çıktıktan sonra ilk iş olarak Havza Genelgesi'ni (28 Mayıs 1919) yayınlamıştır. Bu belge ile de halkın millî bilincinin uyanması sağlanmıştır. Hemen sonrasında ise Amasya'ya geçerek Amasya Genelgesi'ni (22 Haziran 1919) hazırlamış ve Kurtuluş Savaşı'nın gerekçeleri, amacı ve yöntemini ortaya koydu. Bu genelge düşüncenin eyleme geçmiş bir hali olup bir bağımsızlık beyannamesi olduğundan bu belge ile Kurtuluş Savaşı kesin olarak başlamış oldu. Daha sonra da Erzurum ve Sivas Kongreleri ile ulusal birliği tamamlamıştır. İstanbul Mondros Ateşkesi ile beraber zaten fiilen işgal altında idi. Ancak Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Misak-ı Milli kararları alınınca İtilaf Devletleri İstanbul'u resmen işgal edip meclisi de dağıtmıştır. M. Kemal de bir bildiri yayınlamaya meclisin vazifesinin Anadolu'ya geçmek olduğunu ifade etmiş ve kendisinin TBMM'yi kurarak yeni bir devletin temelini atmasının önünü açmıştır. Milli Mücadele'nin şüphesiz en önemli noktalarından biri de Faik Osman'ın da şiiirine konu olan cepheler meselesidir. Ortadaki tablo açık bir şekilde gösteriyordu ki vatanın kurtuluşu için düzenli bir ordu kurulmalı ve işgaller tamamen sona erdirilmeliydi. Bu bağlamda TBMM'ye bağlı düzenli ordu ile doğuda Ermenilerle batıda da İtilaf Devletleri'nin desteklediği Yunanistan arasında mücadele başladı. Kurtuluş Savaşı'nın asıl cephesi ise Batı cephesidir. Bu cephede ise toplamda 5 tane savaş yapılmıştır. Bu savaşlar I. İnönü (6-10 Ocak 1921), II. İnönü (23 Mart-1 Nisan 1921), Kütahya Eskişehir (10-24 Temmuz 1921), Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Büyük Taarruz (26 Ağustos-18 Eylül 1922) muharebeleridir. Bu savaşlardan Kütahya Eskişehir Muharebesi dışındaki savaşları TBMM kazanmıştır (Dönmez, 2012).

1.4.2. Milli Mücadele Yıllarında Erzincan

Şair Faik Osman'ın şiiirine konu sebebiyle Milli Mücadele yıllarında Erzincan'ın durumundan kısaca bahsetmekte fayda görmekteyiz. Daha evvel I. Dünya Savaşı sırasında Erzincan'ın düşman işgalinden kurtuluşundan bahsetmiştik. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması topraklarının işgal edilmesine neden olmuş ve bu durum karşısında da Erzincanlıların kayıtsız kalmadığını görmekteyiz.

İlk olarak Milli Mücadele'nin yürütme vasıtalarının başında gelen Redd-i İlhak ile Müdafâ-yı cemiyetlerinin Erzincan'da da teşkilatlandığını görmekteyiz. Yine Vilayet-i Şarkiye ve Müdafâ-yı Hukuk-ı Milliye cemiyetlerinin de Erzincan'da birer şubesi açılmıştı. Bu cemiyetler Erzincan'da birçok kesimin katılımıyla protesto mitingleri gerçekleştirmişlerdir. Daha da önemlisi bu cemiyet hem Erzurum hem de Sivas kongrelerine delegeler göndermiş ve Sivas Kongresi ile beraber adını da Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafâ-yı Hukuk Cemiyeti olarak değiştirmiştir (Taş, 2003; Özbayık, 2018). Yine bunun yanında Batı Cephesi'ne destek amaçlı 26.579 kuruş yardım da gönderip cepheye de gönüllü olarak savaşçı göndermiştir (Taş, 2003).

Erzincan'da Milli Mücadele döneminde sadece erkekler değil aynı zamanda kadınlar da her türlü fedakârlığı yapmak üzere örgütlenmişlerdi. Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafâ-yı Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi de Erzincan'da açılmıştı. Daha sonra bu cemiyet bağlı olduğu cemiyet merkezine bir telgraf çekerek adının Erzincan Kadınları Müdafâ-yı Vatan Cemiyeti olduğunu bildirmişlerdi (Özbayık, 2018).

M. Kemal Erzurum ve Sivas kongrelerini tertip ederken iki kere Erzincan'ı ziyaret etmiştir. Bunlardan ilki 1 Temmuz 1919 ikincisi 30 Ağustos 1919 tarihleridir (Taş, 2003). İlk ziyareti Erzurum Kongresi'ni tertip etmek üzere yolda iken aracındaki yakıtın kendisini Erzurum'a kadar ulaştırılamayacak seviyede olmasından ötürü yol üzeri uğraması ile olmuştur. İkinci ziyareti ise Erzurum'dan dönerken M. Kemal'in soğuk algınlığına yakalanması üzerine olmuştur. Erzincan'a girerken halkın kendisine gösterdiği sevgi gösterisi büyük bir moral olmuştur (Gökçen, 2018). Bunun yanında 23 Nisan 1920'de açılan ilk TBMM'ye de delegeler yollamıştır. Sonuç olarak 747 Erzincanlı Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve bunlardan 195'i şehit düşmüştür (Taş, 2003). Yani Erzincan şehri Milli Mücadele'yi damarlarına kadar hissetmiş ve hiçbir fedakârlıktan da sakınmamıştır.

1.4.3. Faik Osman'ın Şiirlerinde Milli Mücadele

Faik Osman'ın Kurtuluş Savaşı'nı konu alan "*Milli Mücadele*" adlı bir şiiri vardır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Faik Osman'ın Erzincanlı olması ve Milli Mücadele döneminde Erzincan halkının örgütlenme biçimine bakılırsa Faik Osman'ın duygularını yoğun bir biçimde anlayabiliriz.

"Yunanla harbidüp millet re'isi

Alup İzmir'i Bursa havâlisi"

"Yeni Eskişehir çok yerler açdı

Nihâyet Ağdeniz'i öte geçdi"

"Edirne her havâlisi alındı

İstanbul'a hücûmkösiçâlındı"

Faik Osman'ın bu şiirinin ilk dizelerinde İzmir, Bursa, Edirne ve İstanbul'un kurtarılmasından bahsettiği görülmektedir. Bahsi geçen yerlerin Yunanlardan kurtarılması "*Büyük Taarruz*" ile olmuştur. Bu savaş ile önce İzmir hemen sonrasında da tüm Batı Anadolu Yunanlardan kurtarılmıştır. Sonra da orduların yönü İstanbul'a çevrilmiştir. Buraların TBMM'nin eline resmen geçmesi ise savaş sonrası imzalanan Mudanya Ateşkesi ile Lozan Barış antlaşmaları ile olmuştur. Buradan da anlıyoruz ki Faik Osman ülke içindeki önemli gelişmeleri yakından takip etmekte ve bu şekilde de şiirinde atıfta bulunmaktadır.

Büyük Taarruz, Sakarya'da elde edilen başarının perçinlenmesidir. Faik Osman'ın şiirinde yoğun olarak bu savaşa göndermeler olduğu için de bu savaşı burada anlatma gereği gördük. Sakarya zaferinden Büyük Taarruz'a kadar geçen sürede Yunanlar ile herhangi bir çatışma olmamış daha çok ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Tekâlif-i Milliye Emirleri ile halk da büyük fedakârlıklar yapmıştır (Çomak, 2019). Ayrıca yapılan hazırlıklar bir sır olarak tutulmuş ve 23 Temmuz 1922 tarihinde tüm hazırlıklar tamamlanmış ve uygun zaman beklenmiştir (Bastem, 2010).

26 Ağustos 1922'de M. Kemal'in emri ile saldırı başlamıştır (Bastem, 2010; Çomak, 2019). Bozguna uğrayan Yunan kuvvetleri Aslıhanlar dolaylarında kuşatılmış ve burada Dumlupınar Meydan Muharebesi'yle işgal kuvvetleri imha edilmiş ayrıca Yunan ordusu Başkomutanı General Trikopolis esir alınmıştır. 30 Ağustos tarihinde ise kesin zafer alınmıştır (Çomak, 2019). Öğlenden itibaren her taraftan Türk birliklerinin ezici ateş çemberi altında kalan Yunan kuvvetleri Adatepe bölgesinde kesin sonuçlu bir muharebeyi kaybedince Yunanlar yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldılar (Bastem, 2010).

1 Eylül'de M. Kemal'in "*Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir!*" emri ile işgal güçlerinin yurttan tamamen çıkarılmasına yönelik harekât başlatılmıştır. 9 Eylül'de ise İzmir Yunanlardan kurtarılmıştır. 18 Eylül'de ise tüm Batı Anadolu Yunanlardan kurtarılmıştır (Çomak, 2019). Şairin ilk dizede belirttiği "*Yunanla harbidüp millet re'isi, Alup İzmir'i Bursa havâlisi*" sözlerinden de anlıyoruz ki şairin ifade ettiği savaş Büyük Taarruz'dur.

Yine şair birçok yerde İstanbul'un kurtarılmasından bahsetmiştir. İstanbul'un kurtarılması da yine bu savaşın sonucunda elde edilen Mudanya Ateşkes Antlaşması ile olmuştur. Bu anlaşma meydanlarda elde edilen zaferin masadaki zaferle bütünleştiği bir anlaşmadır. Ancak bu savaş kazanılmasına rağmen Yunanlar Batı Anadolu'dan çıkarılmış olsa da batılı büyük güçler direnmeye kalkmıştır. Bu sebeple Türk Kuvvetleri 13 Eylül 1922 tarihinden itibaren Kocaeli ve Boğazlar bölgesine yönelmiştir. İsmet Paşa emrindeki Batı Cephesi Komutanlığı, Kocaeli bölgesinin düşman kuvvetlerinden arındırılması ve olası Boğazlar ve İstanbul'un kurtarılması için harekât başlatmıştır (Miser, 2021). Netice olarak Mudanya Ateşkes Antlaşması ile Millî Mücadeleyi büyük bir özveriyle yöneten Anadolu Hükümeti İstanbul'u,

boğazları, Doğu Trakya'yı savaşmadan geçirmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin mirasına sahip çıkılmış ve Osmanlı'nın hukuken sona erdiği de ilân edilmiştir (Çomak, 2019).

“Alındı Dersâdet oldu bayram

Göründi her beşâret geldi encâm”

İstanbul şehri tarihî, siyasî, dinî gibi birçok açıdan sadece devlet için değil aynı zamanda tüm Türk halkı için önemli bir yer olmasından ötürü gelen müjde ile Faik Osman buranın kurtarılmasının bir bayram havasında geçtiğini ifade etmektedir.

“Bin üç yüz kırk iki Arabî târîh

Alındı Dersâdet ey müverrih”

Şairin bu dizelerde verdiği tarihin 1923 olduğu görülmektedir. İstanbul'un resmen alındığı tarih 6 Ekim 1923 olduğundan şair bu tarihe atıfta bulunmaktadır. Ayrıca 6 Ekim tarihi İstanbul'un kurtuluş günü olmakla birlikte o dönemde o gün *“Kurtuluş Bayramı”* olarak anıldı ve sonraki yıllarda her yıl kutlamalar yapılmaktadır (Kalemlî, 2018).

“Rebî'evveliñ on ikisi idi

İçindeki Yunan hem İngiliz'di”

Şair bu dizelerde ise İstanbul'un işgal yıllarında İngiliz ve Yunanların beraber hareket ettiğini bildirmektedir. Ancak daha evvel İstanbul'un 6 Ekim 1923 tarihinde resmen alındığını söylemiştik. Şairin burada bahsettiği *“Rebiülevvelin On İkisi”* diye bahsettiği tarih ise 22-23 Ekim 1923'tür. Aslında bu tarih şairin *“Yazarken bunı Nûrkâh karyesinde, Gelüp müjdecî Ahmed sâyesinde”* dizeleri ile Nûrkâh Köyü'nde iken Ahmed isimli birinden haber aldığı tarihtir. Bu tarihin de *“Mevlûd alayı ikisi bir oldu, İkindiden sonra yüz top atıldı”* dizeleri ile Mevlid Kandili olduğu günü işaret etmektedir. Böylece şair İstanbul'un kurtuluşu ile Mevlid Kandili'nin halk için bir bayram olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Şair *“Muvaffak itdi Allâh bu murâda...”* dizesi ile de bu tesadüfün Allah'ın bir lütfu olduğunu dile getirmiştir.

2. SONUÇ

Tarih, geçmişi inceleyen bir bilim dalı olarak sadece kronolojiden ibaret değildir. Tarih kocaman bir gövdesi olan ağaç gibidir ve dalları da ona yardım eden bilim dallarıyla doludur. Yani tarih bir beden olarak var olurken diğer bilim dallarından da yardım almak zorundadır. Çünkü tarihi yollara ne kadar çok farklı açıdan bakarsak tarihi aydınlatmak da o kadar kolaylaşacaktır. Tarih, sadece geçmiş olayların kronolojik sıralamasından ibaret değil, derin ve çok yönlü bir disiplindir. Tarihin ağaç gibi düşünülmesi, onun diğer bilim dallarıyla olan etkileşimini vurgular; bu etkileşim, olayların daha geniş bir perspektiften incelenmesini sağlar. Edebiyat, sosyoloji, arkeoloji gibi yardımcı bilimler, tarihi yollarda farklı bakış açıları sunarak, olayların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Böylece, tarihsel gerçeklikler daha net ortaya çıkar ve geçmişin karmaşıklığına ışık tutulur. Farklı disiplinlerin katkılarıyla, tarihsel anlatımlar zenginleşir ve derinleşir, bu da tarih biliminin vazgeçilmez bir parçasıdır.

Faik Osman'ın edebi üretimi, sadece bireysel bir sanatsal ifade olarak değil, aynı zamanda dönemin toplumsal ve siyasi atmosferinin bir yansıması olarak da değerlendirilmelidir. Şairin I. Dünya Savaşı'na dair şiirlerinde, savaşın yıkıcı etkilerinin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki toplumsal ve siyasi çalkantılar da gözlemlenebilmektedir. Örneğin, "Çanakkale Destanı" adlı şiirinde Faik Osman, sadece savaşın askeri boyutunu değil, aynı zamanda Türk milletinin varoluşsal mücadelesini de etkileyici bir dille aktarmaktadır. Millî Mücadele Dönemi'ne ilişkin şiirlerinde ise Faik Osman, ulusal bilincin uyanışını ve bağımsızlık arzusunu vurgulayarak, dönemin ruhunu yansıtmaktadır. "İstiklal Marşı'na Nazire" adlı şiiri, sadece edebi bir eser olarak değil, aynı zamanda Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin sembolik bir ifadesi olarak da okunabilir. İşte Faik Osman'ın şiirleri üzerine yapmış olduğumuz inceleme ve değerlendirme tarihin edebiyat ile olan ilişkisine önemli bir örnek olmuştur. Edebiyatın salt duyguları ifade eden bir bilim olmadığını duygulara yön veren yaşam gerçekliklerinin olduğunu da Sait Faik'in anlattıklarından rahatlıkla anlayabilmekteyiz. Çünkü şairin anlattığı birçok husus tarihi belgelerle doğrulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, U., & Kaya, R. (2010). Lise tarih ders kitaplarında tarihle ilişkili bilim dalları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(9), 33-45.
- Artan, A. (2012). *Millî Mücadele Döneminin işlenmesinde? Ateşten Gömlek? romanının kullanılması* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitim Anabilim Dalı, Ankara).
- Aslan, Ö. (2018). *Erzincanda tasavvuf kültürü ve Nakşebendilik* (Master'sthesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Aydoğan, T. *Birinci Dünya Savaşından sonra Erzurum ve Van vilayetlerinde sosyal ve ekonomik durum (1918-1920)* (Yüksek lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Balabanlılar, M. (2003). *Türk romanında Kurtuluş Savaşı: inceleme* (Vol. 330). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bastem, M. (2010). *Büyük Taarruz'da hava muharebeleri* (Yüksek lisans tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı).
- Biçici, M. (2014). Hatıralarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(13), 693-722.
- Bozan, O. (2017). 20. yüzyılın başında eşraf-aşiret çatışması: Milli aşireti ve Diyarbakır eşrafı örneği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33, 1-46.
- Bozan, O. (2021). *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde Mardin*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Burke, P. (2002). *Fransız tarih devrimi: Annales okulu* (M. Küçük, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Çomak, S. (2019). *İzmir'in işgalinden Mudanya Mütarekesi'ne kadar Batı Cephesindeki siyasi ve askeri olaylar* (Yüksek lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı).
- Dönmez, E. (2012). *Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Milli Mücadele'ye yansımaları* (Yüksek lisans tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı).
- Efe, İ. (2019). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenişinde Goben ve Breslou hadisesinin rolü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 41, 135-146.
- Eryılmaz, D. (2015). *Edebiyatta Birinci Dünya Savaşı: Fransız, Türk ve Ermeni literatürlerinde Birinci Dünya Savaşı anıları* (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı).
- Gökçen, S. (2018). M. Kemal'in Erzincan'a yaptığı ziyaretler. *Akademik Tarih ve Düşünceler Dergisi*, 5(14), 152-169.
- Gümüştalan, N. (2015). Birinci Dünya Savaşı sürecinde ülke genelinde yaşanan sosyo-ekonomik sıkıntıların Maraş bölgesi üzerindeki etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 431-445.
- Hacı Hüseyin, L. (2020). *Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de beslenme sorunu* (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü).
- Herodot. (1991). *Herodot tarihi* (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kalemlı, H. (2018). İstanbul'da ilk kurtuluş bayramı kutlamaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 62, 109-142.
- Karabulut, I. (2014). *İngiliz arşiv belgelerine göre Birinci Dünya Savaşı'nda Goben/Yavuz ve Breslou/Midilli gemileri* (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı).
- Komisyon. (2013). *Osmanlı belgelerinde Birinci Dünya Harbi* (Yayına hazırlayanlar: Komisyon). İstanbul: BOA Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2014). *Tarih araştırmalarında usûl*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Miser, S. (2021). *Mudanya Mütarekesi sürecinde tarafların politik tutumları ve Boğazlar bölgesindeki askeri hareketlilik* (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı).
- Öğün, T. (2004). *Vilâyet-i Şarkiye mültecileri (1915-1923)*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Özbayık, R. M. (2018). *Atatürk dönemi Erzincan (1923-1938)* (Yüksek lisans tezi, Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı).
- Özçelik, İ. (2001). *Tarih araştırmalarında yöntem ve teknikler*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Özçelik, M. (2009). Türk basınına göre Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 213-232.
- Öztaş, S. (2018). Tarih derslerinde bir öğretim materyali: Edebi ürünler. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 11(11), 27-41.
- Sarıççek, R., & Acar, K. (2017). Erzincanlı Fâik Osman ve Halid Bey destanı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 124-144.
- Sonyel, S. R. (1995). *Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika* (Cilt 1). Ankara: TTK.
- Sönmez, B. (2014). Sarıkamış Kafkas Cephesinden sonra yerli halk ve esirlerin durumu. *1914'ten 2014'e Birinci Dünya Savaşını Anlamak Uluslararası Sempozyum*, 328.
- Şentürk, B. (2016). *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'deki tabyalar* (Yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı).
- Şimşeker, S. A. (2014). *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomi politikalarında topyekün harbin etkisi ve Kara Kemal Bey'in yeri* (Yüksek lisans Tezi, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü).
- Taş, K. Z. (2003). Erzincan'ın düşman işgalinden kurtuluşu. *Atatürk Araştırma Merkezi Konferans Bildirisi*, 371-381.
- Tatar, C. (2018). *Türk havacılık tarihi (1909-1954): Milli mücadele öncesi ve sonrası Türk havacılığı* (Doktora tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı).
- Tüzün, N. (2019). *Birinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'de yaşanan sosyal ve ekonomik meseleler (İkdam, Sabah, Tasvir-efkar, Tercüman-ı Hakikati Tanin örneği)* (Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakın Çağ Ana Bilim Dalı).
- Uçmaz, A. (2019). *Devlet-aşiret ilişkileri: Miranlı Mustafa Paşa (Aşiret-eşkiya-Hamidiye alayları)*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Uzun, A. (2020). *Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı donanmasının itilaf donanmalarıyla karşılaştırılması* (Yüksek lisans tezi, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Harp Tarihi Ana Bilim Dalı Askeri Tarih Programı).
- Yavuz, R. (2016). *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na giden süreçte Türk diplomasisi* (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü).